

ZÁVĚR

Téma venkova, které je z hlediska pojetí těžko možné jednoznačně definovat, jsme v této analýze zpracovali na základě předchozích zkušeností z příprav studií o venkovu. Stanovili jsme definici venkovského prostoru pro území Královéhradeckého kraje a spočítali vybrané charakteristiky pro jeho hodnocení a postavení oproti městskému prostoru (kapitola 2). Pro zjištění rozdílů uvnitř kraje byly ukazatele vypočteny i za správní obvody obcí s rozšířenou působností. Dále byla zpracována jiná varianta vymezení venkova, která co nejvíce odpovídala potřebám pro hodnocení venkova mezi kraji v rámci České republiky (kapitola 4). S venkovem úzce souvisí zemědělství, jemuž byla věnována v této publikaci samostatná kapitola 3.

Autoři odpovídají na **základní otázky** položené v úvodu analýzy:

1. Jak významnou roli v kraji zaujímá venkovský prostor, jaké jsou hlavní rozdíly mezi městským a venkovským prostorem kraje?
2. Existují uvnitř venkovského prostoru kraje významné regionální rozdíly?
3. Co je charakteristické pro zemědělství a lesnictví v kraji?
4. Jaké ukazatele má k dispozici statistika pro porovnání rozdílů mezi městským a venkovským prostorem?

ODPOVĚDI NA OTÁZKY:

1. Jak významnou roli v kraji zaujímá venkovský prostor, jaké jsou hlavní rozdíly mezi městským a venkovským prostorem kraje?

V charakteristice Královéhradeckého kraje často definujeme jeho území jako zemědělsko-průmyslový kraj s rozvinutým cestovním ruchem. Již to nás předem informuje o tom, že venkovský prostor kraje tvoří jeho velmi významnou a nedílnou součást. Venkovský prostor kraje obývá 29 % obyvatel, zabírá 68,6 % rozlohy a patří do něj 87,5 % obcí. Obce spadající do městského prostoru mají proti obcím ve venkovském prostoru v průměru trojnásobnou rozlohu, žije zde 17krát více obyvatel a hustota zalidnění je 5krát vyšší.

Z hlediska struktury půdního fondu největší rozdíly mezi oběma prostory jsou v zastavěné ploše, kde podíl v městském prostoru je dvojnásobně vyšší oproti prostoru venkovskému. Zemědělská půda ve venkovském prostoru převyšuje podíl v městském prostoru o 11,2 p. b., na rozdíl od lesní plochy, která je překvapivě vyšší v městském prostoru (o 5,2 p. b.) než ve venkovském. Proto také koeficient ekologické stability dosáhl v městském prostoru vyšší hodnotu (o 3 desetiny p. b.) než v prostoru venkovském.

Venkovské obyvatelstvo kraje má nižší průměrný věk oproti městskému, má vyšší podíl dětí a nižší podíl nejstaršího obyvatelstva. Největší odlišnost u hlavních věkových skupin obyvatel byla u obyvatel 65-letých a starších. Hodnota indexu stárí, který udává počet osob v nejstarší věkové kategorii na 100 narozených dětí je naprosto odlišná, na venkově převažoval počet dětí (97,3) a v městském prostoru naopak nejstarší věková skupina obyvatel (115,1). Průměrně ročně přibývalo ve venkovském prostoru 6 osob na 1 000 obyvatel a v městském naopak jedna osoba ubývala. Celkový přírůstek venkovského obyvatelstva je ovlivněn vysokou migrací. Venkovský prostor se vyznačuje vyšším podílem nižších stupňů vzdělání, naopak městský prostor kraje má vyšší podíl obyvatel s úplným středním vzděláním s maturitou, vyšším odborným a vysokoškolským vzděláním.

Údaje za rok 2008 potvrzují ekonomickou převahu měst nad venkovem. Při zakládání nových ekonomických subjektů se výrazně aktivněji projevilo v kraji obyvatelstvo venkovského prostoru než obyvatelé měst. Zastoupení statistických jednotek podnikajících v primárním sektoru ve venkovském prostoru je o 10 p. b. vyšší než v prostoru městském, v sekundárním sektoru nejsou rozdíly mezi oběma prostory tak výrazné. Statistické jednotky, podnikající v terciárním sektoru, tvoří v městském prostoru kraje dvě třetiny všech subjektů a ve venkovském prostoru jen polovinu. Mikropodniky a malé podniky plní důležitou funkci v každém regionu, neboť ovlivňují flexibilní poptávku na regionálním trhu práce. Rozdíly mezi venkovským a městským prostorem jsou větší v podnicích do 10 zaměstnanců (5,9 p. b.), v každé další kategorii podniků se rozdíly snižují v souvislosti s poklesem četnosti subjektů. Občanská participace patří v kraji k nejvyšším v ČR. Četnost organizací neziskového sektoru je samozřejmě vyšší v městském prostoru. V relativním ukazateli (v přepočtu na 1 000 obyvatel) vychází občanská participace ve venkovském prostoru (o 1,1 p. b.) vyšší než v prostoru městském. Daňové příjmy na obyvatele městského prostoru jsou téměř o 2 000 Kč vyšší.

Míra ekonomické aktivity obyvatel městského prostoru byla o 2,1 p. b. vyšší oproti venkovskému prostoru, obdobně je tomu i u obou pohlaví, rozdíl u žen mezi oběma prostory je vyšší než u mužů. Míra ekonomické aktivity podle věkových skupin je výrazně odlišná ve skupině 55–64, v městském prostoru je o 7,2 procentního bodu vyšší než v prostoru venkovském. Tři čtvrtiny zaměstnaných bydlí v městském prostoru. Zaměstnaní v primárním sektoru ve venkovském prostoru převyšují (o 10,4 p. b.) jejich podíl v městském prostoru a naopak v terciárním sektoru podíl v městském prostoru je vyšší (o 13,9 p. b.) než ve venkovském.

Rozdíly v sekundárním sektoru mezi oběma prostory jsou nevýznamné. Z celkového počtu pracovních míst v kraji se jich ve venkovském prostoru nachází šestina, zatímco zaměstnaných osob bydlí ve venkovském prostoru kraje čtvrtina. Tento nesoulad se řeší dojížděnou prací z venkovských do městských obcí. Rozdíly v úrovni nezaměstnanosti celkem mezi oběma prostory nebyly v kraji tak výrazné, z hlediska pohlaví pak byly významnější. Nezaměstnanost u žen ve venkovském prostoru byla o 2,35 p. b. vyšší než v prostoru městském, u mužů byl rozdíl mezi oběma prostory 0,89 p. b. Podíl žen i osob se zdravotním postižením na celkovém počtu uchazečů o zaměstnání byl ve venkovském prostoru vyšší než v prostoru městském (o 3 p. b., resp. 2,1 p. b.). Ve venkovském prostoru tak připadlo na jedno volné místo dvojnásobné množství uchazečů než v městském prostoru.

S ohledem na venkovskou zástavbu s větší převahou rodinných domů (95 %) jsou počty trvale obydlených domů podle SLDB 2001 v přepočtu na 1 000 obyvatel 1,8krát vyšší. Relativní počty bytů neukazují na výrazný rozdíl obou prostorů. Venkov se od městského prostoru liší výrazným relativním podílem neobydlených bytů a podílem bytů sloužících k rekreaci (16 % z celkového počtu bytů). Vyšších hodnot dosahují na venkově základní charakteristiky bytů jako počet osob, celková a obytná plocha a počty místností. Z celkového počtu 12 tisíc nově dokončených bytů v období let 2001 až 2008 jich na venkovský prostor připadla téměř třetina. Ve struktuře dokončených bytů bylo na venkově dokončeno 69 % v rodinných domech. V městském prostoru převažovala výstavba bytových domů, v nichž bylo dokončeno 38 % bytů, zatímco na byty v rodinných domech připadla třetina.

Z hlediska vybavenosti obcí najdeme mnoho odlišností. Městský prostor má často již základní technickou i občanskou vybavenost samozřejmostí. Naopak obyvatelé venkovských obcí tuto možnost vždy nemají. Ze sledovaných zařízení jsou venkovské obce kraje nejčastěji vybaveny veřejnými knihovnami (77 %), dále např. mateřskou školou (45 %), poštou (44 %), základní školou (34 %), ordinací praktického lékaře (17 %) a ordinací stomatologa (11%). Veřejný vodovod mají více než dvě pětiny obcí, více než polovina obcí je připojena na rozvod plynu a na kanalizační síť s čistírnou odpadních vod bylo koncem roku 2006 napojeno 18 % obcí. Železniční zastávku má v kraji 22 % venkovských obcí. S budováním infrastruktury souvisí i územní plánování. V roce 2008 mělo již v kraji téměř 60 % obcí schválenou územně plánovací dokumentaci.

2. Existují uvnitř venkovského prostoru kraje významné regionální rozdíly?

Regionální rozdíly uvnitř kraje podle správních obvodů obcí s rozšířenou působností jsme analyzovali v roce 2007¹⁶ a z jejich závěrů bylo zjištěno specifické postavení největšího správního obvodu Hradec Králové s krajským městem, jako zaostávající se jevílo území nejseverovýchodnějšího cípu kraje správního obvodu Broumov, jehož celé území je chráněnou krajinnou oblastí se všemi omezeními z toho plynoucími, částečně i správních obvodů Dvůr Králové nad Labem a Nový Bydžov. Největší vnitrokrajské rozdíly byly zejména v oblasti ekonomické. Zjistit, jak tomu je ve venkovských obcích správních obvodů kraje, bylo cílem této analýzy.

Správní obvody s největším podílem obcí venkovského typu jsou SO ORP Dvůr Králové nad Labem, Nový Bydžov a Jaroměř (přes 90 %), naopak nejnižší podíl má nejmenší správní obvod Nová Paka a dva nejseverněji položené správní obvody Vrchlabí a Trutnov (do 75 %). Nejmenší sídla, tedy nejvíce rozdrobenou sídelní strukturu, nalezneme ve SO ORP Jičín a Hradec Králové, naopak větší obce převládají v oblasti Orlických hor a Krkonoš (SO ORP Rychnov nad Kněžnou, Vrchlabí a Trutnov). Nej hustěji zalidněnými venkovskými prostory byly SO ORP Kostelec nad Orlicí, Hradec Králové a Náchod, kde byla hustota obyvatel téměř dvakrát vyšší než v řídké zalidněných správních obvodech v oblasti Orlických hor a Broumovského výběžku (SO ORP Broumov a Rychnov nad Kněžnou). Zemědělská půda tvořila zhruba tři čtvrtiny z rozlohy správního obvodu Jaroměř a Nový Bydžov na rozdíl od horských obvodů Trutnov a Vrchlabí, kde nezaujímal ani polovinu výměry. U lesních ploch tomu bylo přesně naopak. Ve správních obvodech Jaroměř a Nový Bydžov a také Hradec Králové je jejich podíl dvakrát nižší než v horských správních obvodech (Trutnov, Vrchlabí, Rychnov nad Kněžnou). Území nejintenzivněji využívané ve venkovském prostoru je v SO ORP Hradec Králové, hodnota koeficientu ekologické stability je zde téměř šestinasobně nižší než ve správním obvodě s nejvyšší hodnotou koeficientu Vrchlabí. Časová dostupnost center správních obvodů, ale především krajského města, se díky jeho excentrické poloze mezi správními obvody značně liší.

Obyvatelstvo venkovského prostoru mělo nejvyšší zastoupení ve správních obvodech Nový Bydžov (téměř 60 %), Dobruška (polovinu) a Hořice a nejméně pak v SO ORP Nová Paka (15,2 %), Hradec Králové a Náchod. Nejnižší průměrný věk měly správní obvody Vrchlabí, Broumov a Hradec Králové, nejvyšší správní obvody západní části kraje Jičín, Nová Paka a Nový Bydžov. Nejvíce obyvatel na venkově přibývalo průměrně ročně ve správních obvodech Hradec Králové, Nové Město nad Metují a Hořice, a to převážně v důsledku stěhování. Nejméně obyvatel se stěhovalo průměrně ročně do SO ORP Broumov, Rychnov nad

¹⁶ Regionální rozdíly v demografickém, sociálním a ekonomickém vývoji Královéhradeckého kraje v letech 2000 až 2005, duben 2007

Kněžnou a Dvůr Králové nad Labem. Přirozenou měnou přibývalo obyvatelstvo pouze v polovině správních obvodů a nejvíce jich ubývalo ve správních obvodech Jičín a Nový Bydžov, kde byla také nejvyšší úmrtnost.

Nejvíce podnikatelsky aktivní jsou obyvatelé venkovských obcí v SO ORP Nová Paka, Vrchlabí a Nové Město nad Metují, naopak nejméně podnikatelské aktivity vyvíjejí obyvatelé SO ORP Broumov, Trutnov a Kostelec nad Orlicí, což přímo souvisí i s úrovní nezaměstnanosti v některých regionech. Výrazný růst ekonomických subjektů v letech 2001 – 2008 zaznamenal oproti ostatním správním obvodům SO ORP Nový Bydžov, naproti tomu téměř dvakrát pomalejší byl v SO ORP Rychnov nad Kněžnou. Více než pětina zastoupení statistických jednotek podnikajících v primární sféře měl SO ORP Broumov a Rychnov nad Kněžnou, poloviční podíl vykázal SO ORP Hradec Králové. Fyzické osoby bez zaměstnanců, tvořící většinu ekonomických subjektů, měly nejvyšší zastoupení ve dvou nejmenších SO ORP (Nová Paka a Nové Město nad Metují) a ve Vrchlabí, nejméně jich připadlo v přepočtu na tisíc obyvatel na SO ORP Kostelec nad Orlicí. Občanská participace ve venkovském prostoru nejmenšího SO ORP Nová Paka byla dvojnásobně vyšší než ve SO ORP Trutnov a Vrchlabí. Z hlediska turisticky atraktivních lokalit kraje lůžkové kapacity v hromadných ubytovacích zařízeních ve venkovském prostoru převládají v SO ORP v oblasti Orlických hor a Českého ráje (Dobruška, Jičín a Rychnov nad Kněžnou), městský prostor naopak převládá ve SO ORP v oblasti Krkonoš a Broumovského výběžku (Trutnov, Vrchlabí, Broumov, Náchod). Nejvyšší daňové příjmy obecních rozpočtů v přepočtu na 1 obyvatele ve venkovském prostoru byly ve SO ORP Vrchlabí, Hradec Králové a Jičín, naopak nejnižší (rozdíl více než jeden tisíc) byl v SO ORP Nové Město nad Metují. Nárůst daňových příjmů se projevil ve venkovském prostoru podél naší hranice s Polskem (Rychnov nad Kněžnou, Broumov, Trutnov, Vrchlabí) a ve dvou nejmenších SO ORP (Nová Paka a Nové Město nad Metují).

Míra ekonomické aktivity byla nejvyšší ve SO ORP Vrchlabí a byla o 6,7 p. b. vyšší než ve SO ORP Nový Bydžov, kde byla nejnižší. Rozdíly z hlediska pohlaví byly vyšší u žen než u mužů a z hlediska věkových skupin byly nejvyšší ve věkové skupině 55 – 64 let. Podíl zaměstnaných v primárním sektoru venkovského prostoru byl nejvyšší v SO ORP Jičín, kde byl o 11,7 p. b. vyšší než ve správním obvodě s nejnižším podílem (Trutnov). Pro všechny správní obvody venkovského prostoru je typické záporné saldo dojížděky za prací, tedy nižší počet obsazených pracovních míst než je počet zaměstnaných bydlících v daném obvodě. Rozdíl mezi nejvyšší (SO ORP Hořice) a nejnižší (SO ORP Nové Město nad Metují) mírou nezaměstnanosti ve venkovském prostoru byl více než 5 procentních bodů, u žen byl tento rozdíl ještě vyšší (6,41 p. b.). Podíl osob se zdravotním postižením na nezaměstnaných byl více než pětina v SO ORP Jičín, Vrchlabí a Hradec Králové, nejnižší zhruba poloviční ve SO ORP Nový Bydžov a Nová Paka. Rozdíly jsou i u osob dlouhodobě nezaměstnaných, jejichž nejvyšší podíl vykázal SO ORP Nová Paka a naopak nejnižší SO ORP Nové Město nad Metují a rozdíl činí více než 25 p. b. Také průměrná délka evidence uchazečů o zaměstnání se výrazně liší. Zatímco v SO ORP Nové Město nad Metují je to 131 dní, v SO ORP Nová Paka je to 548 dní.

Typickou venkovskou zástavbou jsou rodinné domy. Podle SLDB 2001 bylo těchto domů relativně méně ve venkovském prostoru správních obvodů v pohraničí Trutnov a Broumov, zde je i nejstarší zástavba. Naopak nejnižší průměrné stáří domů najdeme ve správním obvodě Rychnov nad Kněžnou. Nejvíce neobydlených domů na 1 000 obyvatel měly správní obvody Jičín, Nová Paka, Náchod a Hořice, z nichž většina byla využívána k rekreaci. Výrazný podíl bytů sloužících k rekreaci najdeme opět ve správních obvodech Jičín, Nová Paka, Hořice (všechny okres Jičín) a Náchod. Technická vybavenost bytů venkovského prostoru byla nejvyšší v jižní části kraje v blízkosti krajského města, kde je nejnižší nadmořská výška. Míra plynofikace byla nejvyšší ve správních obvodech Nový Bydžov, Hradec Králové a Jaroměř, nejnižší ve správních obvodech Nové Město nad Metují, Dobruška a Broumov. Největší podíl bytů napojených na veřejnou kanalizaci měly správní obvody Nový Bydžov, Hořice a Jaroměř a nejmenší pak nejvzdálenější správní obvody Broumov a Vrchlabí. Za posledních osm let bylo dokončeno ve venkovském prostoru kraje téměř 4 tisíce bytů, což představovalo průměrně ročně 3,1 bytů na 1 000 obyvatel. Nejvyšší intenzita bytové výstavby byla zaznamenána ve správních obvodech Dobruška, Hradec Králové a Vrchlabí, naproti tomu nejméně ve správních obvodech Broumov, Dvůr Králové nad Labem a Nový Bydžov.

Úroveň občanské a technické vybavenosti venkovských obcí je odrazem ekonomické situace v regionu, souvisí také s hustotou zalidnění, věkovou strukturou obyvatel a dopravní dostupností. Např. největší podíl obcí s mateřskou školou mají správní obvody Broumov a Trutnov (72,7 %), se základní školou pak správní obvody Vrchlabí, Nová Paka a Trutnov. Zdravotní péči ve venkovských obcích zajišťují ordinace lékařů, největší podíl obcí s ordinací praktického lékaře pro dospělé přímo v obci měly správní obvody Trutnov a Dvůr Králové nad Labem, naproti tomu žádnou v SO ORP Broumov a Nová Paka, kde musejí obyvatelé dojíždět do okolních ordinací. Vlakové spojení z venkovských obcí je významné z hlediska dopravní dostupnosti, největší podíl obcí s železniční zastávkou je ve správním obvodě Trutnov (polovina), Kostelec nad Orlicí (třetina) a Broumov (27 %). Důležitým nástrojem pro rozvoj venkova je schválený územní plán. V roce 2008 měly schválenou územně plánovací dokumentaci všechny venkovské obce správního obvodu Nová Paka a 96 % obcí SO ORP Rychnov nad Kněžnou, naproti tomu pouze 8 % obcí správního obvodu Nové Město nad Metují.

3. Jaké je zemědělství v kraji?

V Královéhradeckém kraji je postavení primárního sektoru významné, ale jeho postavení se nejen z hlediska zaměstnanosti postupně snižuje. Výměra zemědělské i orné půdy se snížila, klesl stupeň zornění. Největší část půdy v kraji (40 %) je obhospodařována akciovými společnostmi na rozdíl od České republiky, kde je v průměru 30 % zemědělské půdy obhospodařováno podniky fyzických osob. Podíl jednotlivých okresů na obhospodařované zemědělské půdě a orné půdě přímo souvisí s jejich polohou v rámci kraje. Okresy v jižní a západní převážně nížinaté části kraje (Hradec Králové a Jičín) mají největší podíl, ale směrem na sever a východ kraje, kde se reliéf stává členitější až k hraničním horským pásmům, podíl obhospodařované zemědělské i orné půdy klesá (okres Trutnov, Rychnov nad Kněžnou a Náchod).

Věkové složení pracovníků v zemědělství není nijak příznivé, polovina pracovníků je ve věku 45 – 64 let, podíl mladých lidí (do 24 let) je čtvrtý nejnižší mezi kraji. Ani vzdělanostní struktura není uspokojivá, především v podnicích fyzických osob, kde téměř polovina vedoucích pracovníků má pouze praktické zkušenosti.

Podobně jako v ostatních krajích, dominantní plodinou jsou obiloviny, významné zastoupení v kraji mají cukrovka, olejniny a pícniny na orné půdě. Klimatické podmínky jsou rozhodující pro hektarové výnosy. Jako nejméně příznivý pro rostlinnou výrobu kraje lze v časové řadě 2000 – 2008 označit rok 2003, kdy byly dosaženy nejnižší hektarové výnosy u obilnin, brambor, technické cukrovky, olejin a pícnin.

Stavy hospodářských zvířat v porovnání s výchozím rokem 2002 s výjimkou ovcí, beranů a drůbeže v kraji klesly. Pro živočišnou výrobu v kraji je po roce 2001 charakteristický pokles výroby hovězího i vepřového masa, výroba mléka kolísá, užitkovost krav vzrostla. Rostlinná a živočišná produkce se na celkové produkci zemědělského odvětví kraje podílí zhruba stejným dílem. Podíl kraje na celkové produkci zemědělského odvětví České republiky činí 7,4 %, což nás řadí na prostřední příčku mezi kraji. Podíl živočišné produkce kraje na ČR činí 7,6 % a je mírně nad republikovým průměrem. U rostlinné produkce kraje je tomu přesně naopak, je 2,3 procentního bodu pod průměrem ČR a podíl na celorepublikové rostlinné produkci činí 7,1 %.

4. Jaké ukazatele má k dispozici statistika pro porovnání rozdílů mezi městským a venkovským prostorem?

Při přípravě dat pro vypracování této analýzy jsme shromáždili datovou základnu podle obcí v časové řadě let 2000 až 2008 podle územní struktury k 1. 1. 2008. Vycházeli jsme především z dat získaných ze státních statistických zjišťování. Byl tak vytvořen základ pro srovnání venkovského a městského prostoru, jak pro území krajů, tak celé České republiky podle různých vymezení. Vzhledem k rozsáhlosti počtu podrobných ukazatelů, které jsou k dispozici za jednotlivé obce, je možné tato data využívat k dalším srovnáním z různých pohledů i výpočtů.

Přehled základních okruhů ukazatelů je v Příloze 1 s uvedením zdroje dat a měřicí jednotky. Pro větší přehlednost byly skupiny ukazatelů očíslovány podle hlavních témat kapitoly 2 a 4 a další úroveň číslování již vycházela z pořadí v připravené databázi.